

2921

KRATKA ZGODOVINA

ZA SREDNJE, UČITELJSKE IN MEŠČANSKE ŠOLE

TISKANO KOT ROKOPIS

IV. DEL

NAJNOVEJŠA DOBA

1944

POKRAJINSKA ŠOLSKA ZALOŽBA V LJUBLJANI

* 13 *

2 Juni 1949 / 1841

NAJNOVEJŠA DOBA

I.

Dunajski kongres

Namen: Ponovho urediti karto Evrope po spremembah, nastalih zaradi francoske revolucije in Napoleonovih vojn.

Udeleženci: Vse evropske države razen Turčije.

Trajanje: od novembra 1814 do junija 1815.

Način: vodstvo v rokah **Metternicha**, zelo pomembna vloga Talleyranda, odločalo 5 velesil (Avstrija, Pruska, Rusija, Anglija in Francija), želje malih držav in narodov niso upoštevane. (Bismarck: »Razrezali so jih kot stare suknje in hlače.«)

Težave: zaradi usode Saške, Poljske in ureditve Nemčije (sekularizacije in mediatizacije iz leta 1803).

Načela: restavracija stanja pred 1789, legitimnost (vladavstvo po milosti božji), oslabitev Francije kot revolucionarnega ognjišča in nosilca narodne imperialne ideje.

Sklepna listina: podpisana 9. junija 1815 (pred bitko pri Waterlooju).

Določila: Avstrija dobi Tirolsko, Solnograško, Ilirske province, Lombardijo, Benečijo in Galicijo (Krakov samostojna republika), zgubi pa Belgijo in habsburško posest v jugozahodni Nemčiji. Pruska dobi Poznanjsko, Zapadno Prusko, prednje Pomorjansko z Rujano, severni del Saške, Vestfalsko in srednje Porenje. Bavarska dobi Renski Palatinat. Hanoveranska se vrne angleški dinastiji. Osnuje se Nemška zveza, ki obsega dežele nekdanjega nemškega cesarstva (od Avstrije le alpsko-sudetske kraje) z zveznim zborom v Frankfurtu na Maini **pod vodstvom Avstrije**. (Sekularizacije in mediatizacije iz leta 1803 ostanejo v veljavi.) Anglija obdrži Malto, protektorat nad republiko Jonskih otokov, Kapsko deželo, Ceylon, Singapur in Guyano, dobi od Danske Helgoland. Osnuje se kraljevina Nizozemska iz Holandije, Belgije in Luxemburga (kot angleški bra-

nik pred Francijo in Nemčijo). Rusija dobi večji del Poljske kot poljsko kraljevino v personalni uniji in obdrži Finsko ter Besarabijo. V Italiji obnovljene pred-napoleonske države z njihovimi legitimnimi vladarji razen Genove, ki pripade kraljevini Sardiniji, in Parme za Marijo Luizo. Na Pirenejski polotok se vrnejo prejšnje dinastije. Švici, povečani za tri kantone, zajamčena republikanska ustava in nevtralnost. Danska dobi Lauenburg, zgubi Norveško, ki jo dobi v personalni uniji Švedska kot odškodnino za Finsko in Pomorjansko. Za Francijo veljajo določbe 1. oziroma 2. pariškega miru. Odprava trgovine s sužnji obvezna za vse (priprava na osvoboditev sužnjev).

Posledica: Anglija — zmagovalka v borbi za pomorsko hegemonijo (od l. 1688) odločilna velesila na morju, svobodna v širjenju kolonialne posesti. Avstrija — zaokrožena podonavska država, vodstvo Srednje Evrope (razcepljeni Nemčija in Italija). Rusija — vzhodnoevropska velesila. Želje liberalcev neostvarjene, zato razočaranje in tajno delovanje ter rovarjenje. Absolutistično vladanje oprto na privilegirano plemstvo in cerkev (obnova jezuitskega reda 1814). Mednarodni mir zaradi ustvarjenega ravnotežja evropskih sil zagotovljen skoraj 40 let.

II.

Sveta zveza in kongresi

Postanek zveze: Pod vplivom okrepljenega verskega čustvovanja in mysticizma Aleksander I. izda manifest (september 1815) in predlaga »sveto zvezo« vseh krščanskih vladarjev. Že 1814 sklenjeno četverozvezo proti Franciji in revoluciji začno nasprotniki nazivati »Sveto alianso«. V tej zvezi dobi prvo besedo knez Klement Metternich, avstrijski kancelar (»kočijaž Evrope«), ki ji da konkreten in realen

namen: da se ohrani stanje, ustvarjeno na kongresu, in zatre vsako nasprotno (liberalno ali narodno) gibanje po

načelih: legitimnosti in intervencije (tudi oborožene). Torej je

značaj zveze: izrazito konservativen in reakcionaren, zato so sile, prebujene po načelih prosvetljenstva in francoske revolucije, nezadovoljne in skušajo z revolucijami in upori doseči ustavnost, svobodo in narodno združitev. Uveljavlja se tudi in

pomaga časopisje in judovstvo (Rotšildi). Kmalu mora zveza nastopiti in sklepa o potrebnih protiukrepih na posebnih kongresih.

1. kongres: V Aachenu (1818) razpravlja o Franciji, ki se iz nje umaknejo zasedbene čete in ki pristopi zvezi kot peta članica, sklep o posredovanju za primer revolucionarnega pokreta v Franciji.

2. kongres: V Karlovih Varih (1819) razpravlja o Nemčiji, kjer je pričakovana, a neostvarjena obnova cesarstva in ustavnih svoboščin izzvala narodno gibanje z »Deutsche Burschenschaft« (Jena 1815) in telovadci »Turnvatra« Jahn na čelu. Proslava na Wartburgu (1817), sežig simbolov reakcije in umor Kotzebueja (dijak Sand 1819) izzoveta sklep zveze, ki prepove vsa dijaška in telovadna društva, poostri cenzuro in ustanovi preiskovalno komisijo za pregon »demagogov«. (Jahn, Stein, Gneisenau).

3. in 4. kongres: V Opavi (1820) in Ljubljani (1821; Tavčar: Izza kongresa) sklepa o dogodkih v Italiji. Tam vlada veliko sovraštvo do reakcionarne Avstrije in vladarjev, ki se opirajo nanjo (Neapeljsko, Piemont, Lombardija). Od tod živahno delovanje prostozidarjev in karbonarjev za svobodno in ustavno Italijo. Po španskem zgledu izbruhne vstaja v Neapolju (1820) in nato v Piemontu (1821, ustava mladega Karla Alberta).

Po sklepu obeh kongresov (kljub upiranju Francije in Anglije) Avstrija z oboroženo silo zatire vstaje in kaznuje zarotnike v Lombardiji (Silvio Pellico »Moje ječe«).

5. kongres: V Veroni (1822) razpravlja vprašanje Pirenejskega polotoka in Južne Amerike. V Španiji je Ferdinand VII., vrnivši se iz pregnanstva, ukinil ustavo iz l. 1812. in v kolonijah izvedel prejšnje izkoriščanje. Zato izbruhne upor v kolonijah (1817, Venezuelčan Simon Bolivar) in državni udar oficirske »junte« ter »liberalos-ov« (od tod ime njihovih somišljenikov po vsej Evropi (1820). Istega leta upor na Portugalskem in ločitev Brazilije (cesarstvo pod Don Pedrom I. 1822). Kongres sklene oboroženo intervencijo Francije na Španskem, ali ne na Portugalskem in v kolonijah. Tako doživi sveta aliansa

prvi neuspeh: v vprašanju Portugalske in španskih kolonij, ker se energično upre Anglija iz svojih trgovsko-prometnih razlogov (Canning — »Eolov meh« 1826) in U. S. A. (Monroejeva doktrina 1923). Španske kolonije postanejo nezavisne republike.

Drugi neuspeh: doživi Metternich v »vzhodnem vprašanju« (trije načini rešitve: izvedba reform v Turčiji ali razdelitev Turčije ali osamosvojitve podložnih narodov). Ker reforme niso uspeli in je bila razdelitev Turčije nemogoča zaradi tekme med evropskimi velesilami, ostane tretja pot: osamosvojitve narodov. Rusija jo podpira iz verskih razlogov, v želji, da dobi morske ožine. Upor Srbov pod Milošem Obrenovićem (1815) s pomočjo Rusije (akermanska konvencija in odrinski mir) dovede do avtonomne kneževine. Zgled in uspeh Srbov vzpodbudi Grke (ustanavljanje »heterij« po vseh pristaniških mestih, kjer prebivajo bogati trgovci, Marseille, Trst, Odesa). Poskus upora z vpadom Ipsilantija se ponesreči (Metternichov pritisk na ruskega carja na ljubljanskem kongresu). Upor »kleft« na Moreji in otokih ima v začetku uspeh, dokler ne pride Turkom na pomoč sin egiptovskega paše Mehmeda Alija Ibrahim paša (padeč Misolungija). Pokolj na Chiosu izzove ogorčenje vsega omikanskega sveta — filhelenska društva (Byron). Na pritisk javnega mnenja sporazum Anglije, Rusije (novi car Nikolaj I. — sicer hud legitimist) in Francije (1827) — oborožena intervencija upornikov (bitka pri Navarinu, rusko-turška vojna). Odrinski mir (1829) in londonski protokol (1830) ustvarita neodvisno kraljevino Grčijo (prvi kralj Oton Bavarski). (Prešernov napis na zvonu na Sv. Joštu pri Kranju.)

Tretji in zadnji neuspeh: pretrpi sv. aliansa z julijsko revolucijo v Franciji (1830). Z meščanskim kraljestvom (1830—1848) izstopi iz zveze za Anglijo končno tudi Francija. V zvezi in njenih načelih vztrajajo Avstrija, Pruska in Rusija (dogovor v Hradištu 1833).

III.

Romantika, liberalizem in narodna gibanja

Splošna označba. Duhovni obraz dobe 1815—48 ima druge značilnosti kakor politična ureditev. Umetnost in znanost stojita pod vplivom romantike, ki v odporu zoper razsvetljsko razumarstvo in revolucijsko poveljevanje antike (klasicizem) neguje čustvo in domišljijo, se hrani iz idej srednjega veka. Na družabne ideje vpliva: na zahodu francoska revolucija in iz nje nastali liberalizem, na Srednjo in Južno Evropo se širi narodno

gibanje, ki se v slovanskem svetu javlja v obliki narodnega preporoda in vseslovanstva.

A. Romantika. Značaj: obnovitev vernosti, čustvo in domišljija v umetnosti, preučevanje preteklosti, zlasti srednjeveške zgodovine, narodnega jezika in narodopisja.

Obnovitev vernosti: Odpor zoper razsvetljenstvo in Napoleona I. (zasmeh in zatiranje verske svobode, nasilje nad Cerkvijo in papežem), iz trpljenja v hudih vojnah, ustreza pa tudi ideji »zveze med tronom in oltarjem«. Obnovitev papeške države, jezuitskega reda, pri protestantih Lutrova 300letnica, pri pravoslavnih večji ugled Rusije. Na Francoskem, v Nemčiji in Avstriji večja naslonitev na papeža (ultramontanstvo), Chateaubriand, Jožef Mar. de Maistre, Görres in Döllinger. Pri Slovencih odpor zoper janzenizem. Ir. Frid. Baraga, ki pa se umakne v Ameriko za misijonarja med Indijance, obnavlja bratovščine, »Dušna paša«.

Umetnost dobiva narodni izraz, snov jemlje iz domače zgodovine, obliko določa čustvena toplina in razgibana domišljija, dogodki so izredni, nenavadni, junaški. Pri nas prevladuje nemška šola (brata Schlegel, Herder, Goethe in slovanske narodne pesmi!), ki vpliva preko Čehov in Slovakov, zlasti Jana Kollára (izdal 1824 pesnitev Slavy dcera) in P. J. Šafařika, ki je živel tudi v Novem Sadu.

Slovenska romantika: prve pobude iz razsvetljenstva, vpliv francoske okupacije in Dunaja. Prešernov krog, Kranjska Čebelica.

Znanost: goji zlasti zgodovino in filozofijo zgodovine (Herder: »Slovani miroljubni nosilci boljšega človečanstva«); začetek kritične zgodovine (Niebuhr, izdajanje virov: Monumenta Germaniae historica) in objektivne zgodovine (Ranke). Prim. Linhartov »Poskus — kranjske zgodovine«! Zanima se za jezikoslovje; Jos. Dobrovsky utemelji slavistiko, Jernej Kopitar († 1844) spiše prvo slovensko znanstveno slovnico. Razvije se narodopisje; P. J. Šafařik opiše slovanske starožitnosti; pri nas zbirajo narodne pesmi E. Korytko, St. Vraz, A. Smole, drugod tudi pravljice (Grimm) in zapisujejo ljudske običaje; začetki muzejskih zbirk (Lj. muzejsko društvo 1839).

Romantika je tesno povezana z narodnim prebujenjem.

B. Liberalizem, narodna gibanja. V zahodnem delu Evrope že narodne države (Francija, Anglija, Španija), zato tod nad-

narodne družabne težnje — liberalizem. Zahteva uvedbo ustavnosti z osebnimi in državljanskimi svoboščinami. Židovski mednarodni kapital, odpor brez ozira na zemljo in narod.

Anglija se poganja za izboljšanje volilne pravice (kartizem), Irci si pridobe nekaj pravic (odprava testakte 1829).

Francija ima notranja trenja med liberalci in ultraroyalisti. Podobno je v Španiji in na Portugalskem; odpad ameriških kolonij je težka posledica.

Prehod k težnjam Srednje Evrope: Holandska in Belgija, kjer se upor Belgijcev opira tudi na jezik in vero.

Narodna gibanja gredo v 2 smeri:

a) v Nemčiji in Italiji hoče odpraviti politično razcepljenost in tuje, protinardno gospodstvo, obnovitev narodne države, časti in svobode. Nemčija: burševstvo — mladinsko gibanje uvaja namesto kneževinskega nemško domoljubje, nemško zastavo (črno-rdeče-zlato) in narodno duhovno skupnost; zahteve po ustavi in zblizanju med seboj, odstranitev izvennemške vlade Dancev, Angležev, Avstrije.

Italija: težnja po ustavi (vzor je španska ustava iz l. 1812.), izgon Avstrijcev, notranja združitvev; karbonarstvo in Mazzinijeva »Mlada Italija«, nje zveza z mlado Nemčijo, mlado Poljsko in »Mlado Evropo«.

b) v slovanskem svetu brez neposrednih političnih ciljev, predvsem kulturna prizadevanja: jezikovna strnitev, črkopis, medsebojno zblizanje. Jan Kollár za 4 glavna narečja (rusko, poljsko, češkoslovaško in »ilirsko«). Ilirsko gibanje. Skupni značaj: narodno prebujanje. Politično svobodo hočejo: Poljaki, Srbi, ki so vezani na usodo »vzhodnega vprašanja«, obenemz Grki.

Slovenci: del Avstrije in še v dobi prebujanja, Avstrija, Slovenci. Odklonitev ilirstva zaradi narodnega izročila in vzgoje (Prešeren) podobno kakor pri Srbih (Vuk Karadžić). Enotno pismenstvo in črkopis (gajica).

IV.

Gospodarske spremembe in novi družabni nauki

Pomen gospodarstva za politični ustroj sveta narašča: nastaja mednarodno in meddržavno gospodarstvo, ki ustvarja notranja in vnanja trenja, zahteva rešitve na širši podlagi (ponekod trga vodstvo države iz rok posameznim stanovom ali

slojem, kakor na zahodu, drugod ruši meje malih držav, kakor v Nemčiji, ali zahteva enakost državljanov kakor v Avstriji).

Začetki sodobne industrije in meddržavnega prometa.
Pogoje pripravila odprava cehov in stanovskih predprav; meščani dobe v roke lastništvo podjetij in jih vodijo v smislu liberalizma v brezobzirnem izmzgavanju delavcev, v medsebojnem tekmovanju in združevanju v kartele in truste. Vdor židovskega kapitalizma. Sredstva: a) novi izumi, ki jih omogoča napredek znanosti: matematike, fizike, kemije, tehnike; parni stroj, lokomotiva, parniki; uporaba premoga za železno industrijo, zlasti jeklarne; mehanične statve in predilni stroji;

b) izboljšanje prometa z uvedbo železnic, splošna razširitev poštne zveze; s tem v zvezi pridobivanje novih trgov, poenotenje cen.

Družabni in politični odmevi: a) rokodelstvo nazaduje, poceni delovne sile, izraba mladotnikov in žensk;

b) nastanek delavskih organizacij in novih socialnih naukov; socializem;

c) poseg države: prve zahteve po varstvu delavcev, urejanje zdravstvenih in higienskih razmer, v Angliji žitni zakon;

č) odprava carinskih mej med malimi državami; carinska unija v Nemčiji 1834; Friderik List se bori za gospodarsko združitev Nemčije.

V.

Od julijske do marčne revolucije

1. Vzroki: V Franciji za Ludovika XVIII. (1814—1824) kljub ustavnemu vladanju veliko nezadovoljstvo. Ultraroyalisti (plemstvo, visoka duhovščina) bi radi dobili izgubljene predpravice nazaj, liberalci zahtevajo parlamentarno vlado ali celo republiko. Ludovikov brat in naslednik Karel X. (1824—1830) potegne z ultraroyalisti in zaman skuša pridobiti nezadovoljneže z osvojitvijo Alžirije. Zaradi razpusta poslanske zbornice, omejitve volilne pravice in tiskovne svobode 1830 **julijska revolucija**. Karel X. se odpove kroni in se umakne, liberalno meščanstvo v strahu pred socialisti brž okliče za »kralja Francozov«
Ludovika Filipa (1830—1848) Orleanskega, sina Filipa Egalité.

Odmevi julijske revolucije: Najprej se upre Belgija zvezi z versko in deloma narodno tujo Holandsko ter se okliče za

samostojno kraljevino. Londonska konferenca velesil (1831) jo prizna za nezavisno in nevtralnno državo. Belgijska narodna skupščina sklone parlamentarno ustavo ter izvoli za »kralja Belgijcev« Leopolda I. Saško-Koburškega (1831—1865).

V novembru 1830 se upro Poljaki, odstavijo carja Nikolaja kot poljskega kralja. Kljub hrabrosti poljska vojska, deloma zaradi nesloge (demokrati proti plemiškim konservativcem) poražena (Ostrolenka 1831); s kapitulacijo Varšave jeseni 1831 upor končan.

Posledice: odprava poljske ustave in uvajanje ruščine v šole in urade. Težišče poljskega kulturnega življenja poslej v emigraciji (Mickiewicz).

V Angliji pospeši julijska revolucija izvedbo volilne reforme (1832), ki jo že dolgo zahtevajo radikali in liberalci. Vsak državljan z določenim premoženjem dobi volilno pravico, število volilcev se za tretjino poveča.

V Nemčiji: nastopi na »prazniku svobode« v Hambachu (1832) prvič javno republikanska stranka. V Frankfurtu poskušajo naslednje leto radikalni elementi razgnati zvezni svet in ustanoviti republiko. Posledica — nova preganjanja »demagogov« in ukinitvev ustave v Hannoverški (1833).

V Italiji: upori v Cerkveni državi, Modeni in Parmi (1831). ki jih avstrijska vojska hitro zatire.

»Julijsko« ali »meščansko« kraljestvo v Franciji.

Ludovik Filip se opira na premožno meščanstvo (buržuzijo), proti njemu: legitimisti (po večini plemiški pristaši Burbonov), bonapartisti (njih vodja Napoleonov nečak Ludovik Napoleon), zlasti pa republikanci in socialisti. Med slednjimi tudi komunisti, ki zahtevajo odpravo zasebne lastnine (Louis Blanc).

V zunanji politiki Ludovik Filip miroljuben; poljskim in italijanskim upornikom ne nudi pričakovane podpore. Egipčevskega namestnika Mehemed Alija pusti v boju proti sultanu na cedilu, druge velesile potegnejo s sultanom in grozi evropska vojna (1840). »Die Wacht am Rhein«. S tem omeji Anglija francoski vpliv v orientu, v dardanelski pogodbi (1841) doseže, da velesile prepovedo vojnim ladjam tujih držav (Rusija) prehod skozi Bospor in Dardanele.

